

*Мамич М. В.,**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»**Шевченко-Бітенська О. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЕМОЦІЙНИЙ СКЛАДНИК В АКСІОСФЕРІ ПРАВА

Анотація. У статті представлено аналіз українських паремій, які об'єднують емоційну оцінку правових відносин і чинності законів у суспільстві. Наголошено, що насамперед аксіосфера права – це ієрархія правових цінностей, втілених у законодавчих актах. Утім людина як суб'єкт і творець правовідносин, носій правосвідомості об'єктивує на практично-побутовому та офіційному юридичному рівнях міжособистісних взаємин правила, норми, приписи, що уможливають задоволення юридичних потреб, вербалізує свої оцінки, узагальнює правовий досвід у певних народних сентенціях.

З метою окреслення аксіологічного наповнення правової мовної свідомості, що формується в побутових взаєминах і відбиває емоційно-оцінну реакцію на правове врегулювання відносин у суспільстві, вибрано як об'єкт дослідження українські паремії. Визначено роль сталих зворотів в аксіосфері права як засобів трансляції повсякденно-побутової, повсякденно-практичної правосвідомості. Окреслено три семантичні зони представлення цінностей права – загальнолодська, національно-патріотична, родинна.

Обґрунтовано роль емоційного складника у формуванні правових цінностей, а в широкому розумінні – і юридично-правових норм, якими керується спільнота у своїй повсякденній побутовій, міжособистісній діяльності.

Встановлено, що загалом паремійні жанри усної народної творчості широко характеризують фізичні та моральні якості українців, буття та роль правової поведінки в суспільстві, розкривають недоліки та вади людини у правових взаєминах. Тому констатовано, що права і моральна свідомість взаємонакладаються. Емоційний складник у пареміях на тему права і закону специфічний, бо він «підтиснутий» іншими функціями – аксіологічною, виховною, інформативною, спонукальною, сигнальною.

Виявлено, що в семантиці українських паремій з аксіосфери права об'єктивована емоційна оцінка самого закону та порядків, правил поведінки, способів, джерел формування правовідносин. Зроблено висновок про переважання позитивної емоційності паремій із правовим змістом. Підкреслено, що негативно, з іронічним відтінком оцінюють способи управління, наміри ухилитися від законів і порядків як у державі, так і в родині.

Ключові слова: аксіосфера права, концепт, емоційна оцінка, семантична зона цінності, паремія, правосвідомість.

Постановка проблеми. Правова сфера – це система прийнятих у спільноті нормативів і правил, приписів та цінностей, які регулюють взаємодію людей, власне взаємодія суб'єктів

правових відносин. Аксіосфера права – це ієрархія правових цінностей, втілених насамперед у законодавчих актах. Людина як суб'єкт і творець правовідносин, носій правосвідомості об'єктивує правила, норми, приписи, що уможливають задоволення юридичних потреб, у законах, що офіційно затверджуються і координують суспільно-майнові відносини. Разом із тим у повсякденно-побутовій практиці ці законодавчі і моральні норми піддаються оцінці, досвід колективних і міжособистісних взаємин узагальнюється. Однією із найпоширеніших форм вербалізації цих оцінок є паремії. Власне, паремійний фонд із правовою тематикою здебільшого історично стоїть попереду офіційних законодавчих дефініцій і текстів законів, вербалізуючи не так власне правові норми, як морально-етичні. Тому аксіосфера права в повсякденно-практичній діяльності суттєво відрізняється від аксіосфери права в сучасному юридично-правовому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «аксіосфера права» нині постало в центрі активно обговорюваних. В українській філософії відомі роботи Ю. Оборотова [1], К. Горобця [2–5] у зв'язку з розбудовою філософсько-правової оцінки ролі цінностей права та правових цінностей у становленні та функціонуванні правосвідомості сучасної людини. Зокрема, К. Горобець зауважив: «Аксіосфера права – це складна система, елементами якої є центровані навколо основоположної ідеї правові цінності та ієрархізовані на основі культурних, історичних, політичних, правових та інших особливостей суспільства екзистенційні цінності права» [3, с. 185].

Особливістю сучасної правової аксіології є інтерсуб'єктність у сприйнятті цінностей правової сфери: «Інтерсуб'єктна концепція виходить не з суб'єктивної природи правових цінностей, а з їхньої суб'єктивної природи, що означає включеність суб'єкта як носія правових цінностей та правових антицінностей у структуру правових комунікацій. Таким носієм може бути людина, соціальна група, соціум, цивілізація та людство загалом» [3, с. 175].

Інтерсуб'єктність зумовлює наповнення аксіосфери права емоційністю, що тісно взаємодіє з ціннісними (буттєвими, дієвими, реальними, ефективними) аспектами буття, зокрема прагненням справедливості, визнанням верховенства права, закону як чинників досягнення справедливості. Тому складниками *правових цінностей буття є законність, правопорядок, правова норма, правосвідомість, правовідносини, правові інститути* [4, с. 80]. «Законність» – синонім справедливості, морально-правового імперативу. А.М. Зуєва виділяє два

види справедливості: розподільча та урівнююча. Розподільча відповідає за майнові відносини, поділ чогось матеріального між людьми, така справедливість існує для дотримання порядку. Урівнююча відповідає за дослідження предмета розподілу або обміну (вільне або примусове – в разі заподіяння шкоди). Поняття справедливості визначається дослідниками як дотримання ustalених прав та норм громади; справедливість – це завжди добрий вчинок, на який потрібно відповідати добром. Недотримання справедливості – це порушення закону [6, с. 112]. Оскільки ‘справедливість’ – «співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини та її невід’ємні права» [Там само], емоційний складник як додаткова конотація того чи іншого, зокрема паремійного, висловлення на тему законності та правопорядку невіддільний.

Щодо правових цінностей ‘законність’, ‘справедливість’ як суб’єкти правовідносин можуть виражати (переживати) певні емоції – *радість, переляк, горе, страх, сором* тощо. Емоційність в юридичній сфері є індикатором цінності. Свого часу Л.І. Петражицький обґрунтував існування моральних і правових емоцій та визначив правові емоції основою права взагалі [7, с. 79].

Щодо цінності закону, порядку, звичаїв, правил тощо можуть виникати:

– позитивні емоції, що означає, що суб’єкт правовідносин приймає норми та погоджується з ними, вони відповідають світогляду цієї особи (*задоволення, радість, самовдоволення, упевненість, задоволеність собою, повага, довіра, спокійна совість, полегшення, безпека, каяття* й ін.);

– негативні емоції, що означає, що суб’єкт правовідносин відхиляє правові обставини, які не відповідають параметрам його життєдіяльності (*невдоволення, сум, розпач, тривога, переляк, страх, жах, розчарування, образа, гнів, презирство, обуреність, ворожість, заздрість, ненависть, злість, ревності, сумнів, розгубленість, зняксовість, сором, відраза* та ін.).

Ці емоції є реакцією суб’єкта на реальність. Важливим є застереження, що правовою цінністю може бути лише те, що перебуває у правосвідомості [8, с. 13]. Остання формується упродовж усього періоду становлення суспільних відносин. Отже, феномен «правова цінність» є не лише частиною реальності, а й способом її пізнання: пізнаючи правові цінності через їх вербалізацію, ми пізнаємо моделі, конструкції лінгвокогнітивного характеру, що відображають і раціональне, і чуттєве [9, с. 126]. Нерідко поєднання останніх спричинює метафоричність когнітивно-вербальних моделей буття.

За своєю суттю будь-яка метафора, а зокрема метафора правової цінності, детермінована культурно-історично, транслює в майбутнє архетипну семантику, яка приховує і пояснює глибинні явища, процеси формування загальнолюдської та національно-культурної правосвідомості.

Одним із проявів метафоричного мовомислення є прислів’я та приказки, які передували сучасним законам і підзаконним актам. Подібні образні висловлення, сентенції про правові норми українського суспільства передають емоційну оцінку національної аксіосфери права – позитивну чи негативну, що формувалася в глибинах повсякденно-побутової культури, родин, родах, територіально обмежених спільнотах.

Невипадково в українській фольклористиці [10; 11; 12; 13] час від часу звертають увагу на питання відображення мораль-

но-правових принципів в усній народній творчості, зокрема у прислів’ях та приказках, які віддзеркалюють когнітивно-вербальні стереотипи, сформовані ще в період усталення звичаєвих правил та приписів. Головною функцією останніх було виховання здорової особистості в здоровому соціумі. За паремійними висловленнями можна простежити, як ці когнітивно-вербальні сегменти переплетені в повсякденній правосвідомості і спроектовані на право-психологічні переживання.

Мета статті – дослідити оцінно-аксіологічне наповнення українських паремій, що відбивають/формують правові цінності буття, транслюючи повсякденно-побутову, повсякденно-практичну правосвідомості. У зв’язку з цим запропоновано інтерпретацію поняття «аксіосфера права» як узагальнення ціннісно-аксіологічного наповнення контекстів із правовим змістом; окреслено семантичні зони представлення цінностей права.

Виклад основного матеріалу. У статті виходимо з того, що цінності, сформовані в аксіосфері права, можна поділити на такі групи: а) загальнолюдські, б) національно-патріотичні, в) родинні.

Перед самим аналізом звертаємо увагу на семантику ключових понять паремій на тему права і справедливості. У центрі більшості з них концепт *закон*, вербалізатором якого є лексема *закон*. За академічним «Словником української мови» в 11 томах (Київ, 1970–1980), це слово багатозначне, пор.: закон – 1) *юр.* встановлене найвищим органом державної влади загальнообов’язкове правило, яке має найвищу юридичну силу // сукупність таких загальнообов’язкових правил та державних постанов, що визначають суспільні відносини людей; втілення найвищої влади в суспільстві // *перен.* те, що сприймається як незаперечне розпорядження, веління, обов’язкове для неухильного виконання; 2) загальноприйняте, усталене правило співжиття, норма поведінки; 3) основні правила в якій-небудь діяльності людської діяльності, що впливають із самої суті справи; 4) об’єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв’язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності; закономірність (у 2 знач.) // основне положення якої-небудь науки, що відбиває причинно-наслідковий зв’язок між явищами, характеризує перебіг певних процесів у природі або суспільстві // що-небудь неминуче, незаперечне, що є виявом певної закономірності; 5) сукупність догм (основних положень) якої-небудь релігії, віровчення [14, т. 3, с. 154].

Оскільки паремії сформовані ще в період чинності звичаєвого права, припускаємо, що вони не відбивають усіх різновидів уживання поняття «закон». Лише зауважимо, що воно співвіднесене з поняттями *правило, закономірність*.

Паремії на тему законності і справедливості мають ще один опорний концепт – *звичай*, який реалізується в лексемах із значенням: 1) загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу і т. ін. // уклад суспільного життя нації, народу; культура, побут // традиційний порядок відзначення яких-небудь подій, свят і т. ін., пов’язаний з виконанням певних дій і використанням відповідних атрибутів, предметів і т. ін.; 2) усталений, звичний спосіб, манера дії, поведінки кого-небудь; звичка; 3) ввічливість, пристойність у поведінці, манерах, дії; 4) правила достойної поведінки, прийняті в певному середовищі [14, т. 3, с. 867].

Також простежуємо співвіднесення з поняттями *правило*, *порядок*, *достойна поведінка*. Отже, слово в деяких уживаннях здобуває позитивну емоційно-оцінну конотацію.

А от поняття *норов* вже не так послідовно синонімізується з вербалізаторами концепту *закон* – лише у 2 значенні «побут і звичаї людей, загальноприйняті в певній місцевості» [14, т. 5, с. 444].

Семантична зона аксіосфери загальнолюдських правових цінностей відбита в численних пареміях, які відображають позитивну загальну оцінку справедливості, порядку. Така оцінка вербалізується через чуттєве емоційно-психологічне сприймання даності закону, що може сприйматися і як суворий, тобто твердий, неухильний, незмінний: *Закон суворий, але він – закон; Суворий закон винуватих творить*. Субвербалізаторами *закону* є лексеми на позначення морально-психологічних – *захист* (*Де закон – там і захист*) – та просторових понять (*місто*, *державна*, *країна*), наприклад: *Закон міста держить. Міста – державу; Яка країна, такий і закон; Закон залежить від державного ладу*. Отже, закон виконує організаційну функцію, яка позитивно оцінюється і якої потребують громади цих територій.

Показово, що поняття законної справедливості засоційоване у правосвідомості українців із конкретно-предметними повсякденно-побутовими реаліями. Одні з них характеризуються як носії негативної оцінки (*дишло* ('жердина для кріплення воза'), *віжки*, (не) *ціпок*, (не) *огонь*), інші – позитивної (*стовп*): *Закон як дишло, куди повернеш – туди і вишло; Закон, як дишло, куди хочеш – туди й верни; Закон для громади, що віжки для коня; Закон – не ціпок: через коліно не поламаєш; Закон – не огонь: водою не заллєши; Без стовпів забор (тин) не стоїть* (потреба закону). Тобто негативні емоції спричинює те, що закони можуть бути нечіткими, а позитивну оцінку здобуває твердість, стійкість законності (закон = стовп).

Назва предметного символу керування – *віжки* – конкретизує спосіб управління в громаді: *Закон для громади, що віжки для коня*. Отже образне порівняння з конкретно-предметним змістом характерне для повсякденно-побутової свідомості.

Народна правосвідомість дає іронічну оцінку чинності законів держави, оскільки в одних випадках спостережено твердість закону як такого, що призначений встановлювати певні непорушні правовідносини (*Закон виконується з примусу; Де закони вивоняють, там усі праві бувають; Закони назад не пишуться; Закону грошима не зламаєш*). В інших же випадках зазначено, що для бідних, грошололюбних закон стає «гнучким», тут актуалізується інтерсуб'єктивний чинник, посилюється роль моральних правил, зазначається роль окремих правових інститутів: *Закон, що павутиння: джміль пролетить, муха – зав'ягне; Що мені закон, коли судді знайомі; Закони добрі, та судді лихі; Нужда законів не знає, а через них шагає; Про горе законів не пишуть*.

Не менш цікаві емоційно забарвлені паремії, в яких зроблено акцент на ставленні до законів, на діях, характерних для правової діяльності, як-от: любити, поважати закон, писати – виконувати закон, знати – порушувати закон, пор.: *Закон любити – в мирі жити; Не слід і законів писати, коли їх не сполнять; Хто не знає законів, той тільки не порушує їх*.

Широко відома паремія «Дурням закон не писаний». Звичайно, за прямим значенням поняття «закон» приховується другий план – 'звичай', 'правило', 'норма', тобто широке розу-

міння законності, якій не може бути підпорядкована діяльність розумово або морально незрілої особистості.

Семантична зона аксіосфери національно-патріотичних правових цінностей охоплює концепт *закон* та просторові маркери правопорядку, як-от: закон – держава, закон – город ('місто'), закон – край / країна, закон – подвір'я: *Закон города держить. Города – державу; Що край, то звичай; що сторона, то новина; Яка країна, такий і закон; У всякім подвір'ї своє повір'я*.

Як і в попередній кореляції, законність у національних рамках пов'язана з інтерсуб'єктивністю. Тут чітко вказано на суб'єкта права – *народ*: *На чий землі живеш, того народу й закони шануй; Народ свої закони пише*.

Вище вже зазначено, що в систему правової аксіосфери увійшли народні уявлення про порядок, правила поведінки, взаємодії членів спільноти. За зразок править *монастир* (*Що город, то народ; що монастир, то й устав; У чужий монастир не сунься із своїм уставом*). Порядок засоційований із характером людини – *норовом*: *Що город, то норов; що двір, то й говір*.

Семантична зона аксіосфери родинних цінностей і порядків. Тут народна правосвідомість позитивно оцінює роль побутових, ритуальних звичаїв: *Звичай – другий закон*. Народна мудрість підкреслює повагу до закону, зіставляючи її з повагою до хліба, яким частують: *Чий хліб жуєш, того й закон шануй*.

Суб'єктивізовану оцінку закону в селянській повсякденній культурі передають символічні власні назви – імена чоловіків (здебільшого вони співвіднесені з внутрішньою римом паремії), що відбиває ще патріархальні уявлення про взаємини в родині, роді: *У всякого Мирона свої нориви; У всякого Мусія своя затія; У всякої Пашики свої замашки; У Сидора звичай, у Петра свій*. Синонімами закону, як видно, є розмовні лексеми – *норов*, *затія*, *замашка*, *звичай*. Чоловік – джерело правосвідомості, правовідносин у роду.

Висновки. В аксіосфері права об'єктами емоційної оцінки є сам закон та порядки, правила поведінки, способи, джерела формування правовідносин, учасники правових взаємин. Переважає позитивна емоційність паремій із правовим змістом. Негативно, з іронічним відтінком, оцінюють способи управління, наміри ухилитися від законів і порядків як у державі, громаді, так і в родині. Концептуальне наповнення «закону» відбиває загальнолюдські, національно-патріотичні, родинні погляди на структуру правосвідомості, в якій залишається ніша для емоційно-раціонального підходу до правопорядку, для актуалізації архетипових уявлень про способи утримання звичаїв (*монастир*, *хліб*, *дишло*, *віжки*), які сформовані під впливом предметних метафоричних перенесень (узагальнень) від конкретного до абстрактного. Те, що ціннісно позначене в структурі правосвідомості, підлягає градуїзованій емоційній оцінці (нижчій – вищій). Загалом паремійні жанри усної народної творчості широко характеризують фізичні та моральні якості українців, буття та роль поведінки в суспільстві, розкривають недоліки та вади не лише конкретних психотипів, але й людини як соціальної істоти, суб'єкта права. Тому простежуємо, що правова і моральна (етична) свідомість взаємонакладаються. Емоційний складник у правових пареміях специфічний, бо він «підтиснутий» іншими функціями – аксіологічною, виховною, інформативною, спонукальною, сигнальною.

Перспективи запропонованого напрямку вивчення структури і семантики українських паремій бачимо в розширенні лінгвокультурологічного підходу на дослідження прислів'їв і приказок юридичної тематики в інших споріднених і неспоріднених мовах.

Література:

1. Оборотов Ю. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права: науковий журнал*. 2012. № 1. С. 150–158.
2. Горобець К. Аксіосфера права та її компоненти : дис. ... канд. філософ. наук. Одеса, 2012. 19 с.
3. Горобець К. Аксіосфера права як філософсько-правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наук. праць. 2012. Вип. 62. С. 178–186.
4. Горобець К. Ієрархія цінностей права: основні підходи. *Вісник академії адвокатури України: науково-практичний журнал*. 2012. № 2 (24). С. 75–81.
5. Горобець К. Метафора правової цінності. *Юридичний вісник: науково-практичний журнал*. 2010. № 1. С. 59–62.
6. Зуєва А. Справедливість як принцип українського звичаєвого права (філософсько-правовий аналіз). *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 111–114.
7. Калиновський Ю. Приказки та прислів'я як індикатори повсякденної правосвідомості. *Гуманітарний часопис*. 2006. № 3. С. 75–80.
8. Пономарева В. Правовые ценности как феномен правовой антропологии. *Права: история, теория, практика: сб. статей и матер.* 2006. Вып. 10. С. 10–18.
9. Шамша І. Суперечливість буття як джерело філософського мислення : монографія. Одеса, 2010. 192 с.
10. Чубинський П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии. Санкт-Петербург, 1869. 41 с.
11. Пазяк М. Народний кодекс моральних та соціальних стосунків між людьми. *Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми*. Київ : Наукова думка, 1991. 438 с.
12. Маліков В. Народні уявлення та звичаєво-правові норми щодо наймитування в українських прислів'ях та приказках. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2012. № 1006. С. 90–95.
13. Нікольчук І. Правовий звичай у приказках і прислів'ях Київщини. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 402–405.
14. Словник української мови : в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.

Mamych M., Shevchenko-Bitenska O. Emotional component in the axiosphere of law

Summary. The article presents an analysis of Ukrainian paremias, which are united by an emotional assessment of legal relations and the validity of laws in society. It is emphasized that first of all the axiosphere of law is a hierarchy of legal values embodied in legislative acts. However, a person as a subject and creator of legal relations, the bearer of legal consciousness objectifies at the practical-domestic and official legal levels of interpersonal relations rules, norms, regulations that allow to meet legal needs, verbalizes their assessments, summarizes legal experience in certain folk sententias.

In order to outline the axiological content of the legal language consciousness, which is formed in everyday relationships and reflects the emotional and evaluative reaction to the legal settlement of relations in society, Ukrainian paremias were chosen as the object of study. The role of constant figures of speech in the axiosphere of law as a means of translation of everyday-domestic, everyday-practical legal consciousness is determined. Three semantic zones of representation of values of the right are outlined – universal, national-patriotic, family are delineated.

The role of the emotional component in the formation of legal values, and in a broad sense – as well as legal norms, which guide the community in its daily domestic, interpersonal activities.

It is established that in general paremic genres of oral folk art widely characterize the physical and moral qualities of Ukrainians, the existence and role of legal behavior in society, reveal the weaknesses and shortcomings of man in legal relations. Therefore, it is stated that legal and moral consciousness overlap. The emotional component in paremias on the topic of law is specific, because it is “suppressed” by other functions – axiological, educational, informative, motivating, signal.

It is revealed that in the semantics of Ukrainian paremias from the axiosphere of law the emotional assessment of the law and procedures, rules of conduct, ways, sources of formation of legal relations is objectified. It is concluded that the of positive emotional paremias with legal content are predominate. It is emphasized that the methods of management and intentions to evade laws and regulations both in the state and in the family are assessed negatively and ironically.

Key words: axiosphere of law, concept, emotional evaluation, semantic zone of value, paremia, legal consciousness.